

प्युठान जिल्लाका महाकाव्यको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्काय नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत

एम.ए. दोस्रो वर्षको दसौं

पत्रको प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

खिम प्रसाद उपाध्याय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

२०७१

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र श्री खिम प्रसाद उपाध्यायले त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षमा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत गर्नुभएको प्युठान जिल्लाका महाकाव्यको अध्ययन शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

प्रा. डा. देवी प्रसाद गौतम (विभागीय प्रमुख)

सह.प्रा. डा. गोपीन्द्र कुमार पौडेल (शोध निर्देशक)

प्रा. केशव सुवेदी (वाह्य परीक्षक)

मिति:- २०७१/०१/०७

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली एम.ए. दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री खिम प्रसाद उपाध्यायले प्युठान जिल्लाका महाकाव्यको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति:-२०७१/०१/०५

.....
(डा. गोपीन्द्र कुमार पौडेल)

सह. प्राध्यापक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर

कृतज्ञता ज्ञापन

प्युठान जिल्लाका महाकाव्यको अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि आदरणीय गुरु सह प्रा. डा. गोपीन्द्र कुमार पौडेलको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो अति व्यस्त समयमा पनि कुनै भर्को नमानी आफ्नो अमूल्य समय, सुझाव र प्रेरणा दिई मार्गनिर्देशन गर्नुहुने गुरुप्रति म कृतज्ञता ज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्रमा उपयुक्त किसिमको सल्लाह दिएर शोधकार्य गर्ने अवसर जुटाइदिने विभागीय प्रमुख प्रा.डा.देवी प्रसाद गौतम तथा नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक पर्ने सामग्री उपलब्ध गराइदिनु हुने ठाकुरप्रसाद आचार्य, भूपेन्द्रराज वैद्य र भूपेन्द्र सुवेदीप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

सदा इज्जत र प्रतिष्ठाको लागि जीवनमा सङ्घर्ष गर्नुपर्छ भन्ने नैतिक अर्ती दिई आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्ची मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थामा पुऱ्याउनु हुने पिता भोवीराम उपाध्याय र माता गुमादेवी उपाध्यायप्रति आजन्म ऋणी छु । यसका साथै अध्ययनका क्रममा हरपल साथ, सहयोग र प्रेरणा प्रदान गर्ने मेरी जीवनसङ्गीनी पशुपती पोखेल तथा समय समयमा थकित शरीरलाई मन्द मुस्कानद्वारा भुल्याउने छोरा नवीन पोखेल र निश्चल पोखेललाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

शोधकार्यको शीर्षक चयनदेखि शोधपत्रको अन्तिम रूप तयार पार्दासम्म आइपरेका समस्याको हल गर्न सहयोग पुऱ्याउनु हुने भीमप्रसाद अधिकारी र यज्ञवीर पाण्डेप्रति आभारी छु । शोधकार्य सम्पन्न गर्न विद्यालयबाट समय उपलब्ध गराई दिनुहुने लुप्लुङ्ग माध्यमिक विद्यालयका प्र.अ. वसन्तप्रसाद भण्डारी तथा सम्पूर्ण शिक्षक स्टाफप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्रको टङ्कण छिटोछरितो, यथाशक्य शुद्धगरी सहयोग गर्ने भाई तुलस रोका र खेमराज सुनुवार मुखियालाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मिति:-२०७१/०१/०५

शैक्षिक सत्र:- २०६४/०६५

रो.नं.:- २७४

त्रि.वि. दर्ता नं. ६-३-२८-२०८-२००७

.....

खिम प्रसाद उपाध्याय
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाण्डौं

पहिलो परिच्छेद
शोध परिचय

१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ औचित्य र महत्त्व	४
१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन	४
१.७ शोधविधि	५
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	५
१.७.२ विश्लेषणका आधार तथा ढाँचा	५
१.८ शोधकार्यको रूपरेखा	५

दोस्रो परिच्छेद

प्युठान जिल्लाका साहित्यिक गतिविधि

२.१ परिचय	६
२.२ साहित्यिक पृष्ठभूमि	६
२.३ प्युठान जिल्लामा स्थापित साहित्यिक सङ्घ संस्थाहरू	१०
२.३.१ जनजागृति पुस्तकालय (२०१३)	१०
२.३.२ देवकोटा प्रतिमा स्मारक (२०१६)	१०
२.३.३ देवकोटा पुस्तकालय (२०१६)	११
२.३.४ ज्ञानवर्द्धिनी सभा (२०१९)	११
२.३.५ जनसाहित्य सभा	११
२.३.६ भानु पुस्तकालय (२०३३)	१२
२.३.७ साहित्य परिषद् प्युठान (२०५२)	१२
२.३.८ सामाजिक अध्ययन केन्द्र (२०५४)	१२
२.३.९ युवा/साहित्य समाज (२०५९)	१३
२.३.१० साहित्यिक जागरण समूह (२०५९)	१३
२.३.११ प्रगतिशील लेखक संघ (२०६०)	१३
२.३.१२ क्षितिज साहित्यिक परिवार (२०६१)	१४
२.३.१३ लोकतान्त्रिक साहित्य सञ्चार (२०६४)	१४
२.४ प्युठान जिल्लाका साहित्यिक पत्र पत्रिकाहरू	१४
२.४.१ सन्देश (२०१४)	१५

२.४.२ प्युठान समाचार (२०१६)	१६
२.४.३ फूलबारी (२०१७)	१६
२.४.४ सुमन (२०१९)	१६
२.४.५ प्युठान मोटरबाटो (२०२०)	१७
२.४.६ कोसेली (२०२०)	१८
२.४.७ विरुवा (२०२१)	१८
२.४.८ शिशु (२०३५)	१८
२.४.९ दिव्यालोक (२०४०)	१९
२.४.१० गौमुखी (२०४८)	१९
२.४.११ गौमुखी हवाई पत्रिका (२०५९)	१९
२.४.१२ पालुवा (२०६०)	१९
२.४.१३ हिमशिखर (२०६१)	२०
२.४.१४ नयाँ गारेटो (२०६३)	२०
२.४.१५ नयाँ भिल्को (२०६०)	२०
२.४.१६ प्युठान आवाज (२०६४)	२०
२.५ नेपाली साहित्यमा प्युठान जिल्लाको योगदान	२१
२.६ प्युठान जिल्लामा 'खण्डकाव्य' लेखनको स्थिति	२५
२. लप्युठान जिल्लामा 'महाकाव्य' लेखनको स्थिति	२६
२.८ हरिप्रसाद आचार्य र उनको 'गोरक्ष शाहवंश' महाकाव्य	२७
२.८.१ हरि प्रसाद आचार्यको परिचय	२७
२.८.२ 'गोरक्ष शाहवंश' महाकाव्य	२८
२.९ निष्कर्ष	२९

तेस्रो परिच्छेद

'यात्रा' महाकाव्यको विश्लेषण

३.१ परिचय	३०
३.२ महाकाव्य विश्लेषणका आधार	३०
३.३ कवि ठाकुरप्रसाद आचार्य र उनको 'यात्रा' महाकाव्यको विश्लेषण	३३
३.३.१ कवि ठाकुरप्रसाद आचार्यको परिचय	३३
३.३.२ यात्रा महाकाव्यको विश्लेषण	३५
३.३.२.१ रचना तथा प्रकाशन काल प्रेरणा र प्रभाव	३५
३.३.२.२ शीर्षकविधान	३६
३.३.२.३ विषयवस्तु	३७
३.३.२.४ लयविधान	४१
३.३.२.५ परिवेशविधान	४९
३.३.२.६ अलङ्कारविधान	५०

३.३.२.७ रसभाव विधान	५९
३.३.२.८ उद्देश्य	६२
३.३.२.९ भाषाशैली	६४
३.३.२.१० दर्शनकोप्रयोग	६६
३.३.३ निष्कर्ष	६९

चौथो परिच्छेद

‘चम्पा’ र ‘मङ्गला’ महाकाव्यको विश्लेषण

४.१ परिचय	७२
४.२ कवि भूपेन्द्रराज वैद्य र उनको ‘चम्पा’ महाकाव्यको विश्लेषण	७२
४.२.१ कवि भूपेन्द्रराज वैद्यको परिचय	७२
४.२.२ ‘चम्पा’ महाकाव्यको विश्लेषण	७४
४.२.२.१ संरचना	७५
४.२.२.२ कथावस्तु	७६
४.२.२.३ पात्रविधान	८३
४.२.२.४ परिवेश विधान	८७
४.२.२.५ भाषाशैली	८८
४.२.२.६ लयविधान	८९
४.२.२.७ कथन पद्धति वा उक्ति ढाँचा	८९
४.२.२.८ रस विधान	९०
४.२.२.९ वैचारिक पक्ष	९०
४.२.२.१० उद्देश्य	९१
४.२.३ निष्कर्ष	९२
४.३ कवि भूपेन्द्र सुवेदी र उनको ‘मङ्गला’ महाकाव्य	९४
४.३.१. कवि भूपेन्द्र सुवेदीको परिचय	९४
४.३.२ ‘मङ्गला’ महाकाव्यको विश्लेषण	९६
४.३.२.१ संरचना	९६
४.३.२.२ कथावस्तु	९८
४.३.२.३ पात्रविधान	१०१
४.३.२.४ परिवेश विधान	१०३
४.३.२.५ भाषाशैली	१०४
४.३.२.६ लयविधान	१०४
४.३.२.७ कथन पद्धति र उक्ति ढाँचा	१०७
४.३.२.८ रसविधान	१०७
४.३.२.९ वैचारिक पक्ष	११०
४.३.२.१० उद्देश्य	१११
४.३.३. निष्कर्ष	११२

पाँचौं परिच्छेद
उपसंहार तथा निष्कर्ष

५.१ उपसंहार	११४
५.२ निष्कर्ष	११५
सन्दर्भ सामग्री सूची	११९